

تبیین فضای سایبری و پیامدهای اجتماعی ناشی از آن در سیاست جنایی ایران

سودا آقامحمدزاده^۱

^۱ کارشناسی حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شبستر، ایران
sevda81amzd@gmail.com

چکیده

با توجه به رشد تکنولوژی رایانه‌ای و تحول اطلاعات و همچنین گسترش ارتباطات در فضای سایبری و متعاقباً سهولت ارتکاب جرایم مرتبط با فناوری‌های نوین، بحث روزآمد شدن و لزوم تدوین قوانین بسیار ضروری است. هدف این تحقیق ارائه راهبردهایی برای پیشگیری از آسیب‌های فضای مجازی است. در این پژوهش که به روش توصیفی-تحلیلی می‌باشد سعی بر آن شد سیاست جنایی ایران در رابطه با فضا و تدابیر پیشگیری از جرم در حوزه پدافند سایبری مورد بررسی قرار بگیرد که یافته‌ها نشان از آن دارد که در زمینه راهبردهای پیشگیری وضعی از آسیب‌های فضای مجازی، ابعاد حذف توجیه‌کننده‌ها، کاهش منافع حاصل از جرم، افزایش تلاش و زحمت‌تراشی برای ارتکاب جرم و افزایش خطرهای مدنظر برای ارتکاب جرم به ترتیب بالاترین تا پایین‌ترین میانگین رتبه‌ای تأثیر در پیشگیری از آسیب‌های فضای مجازی را دارند. مهم‌ترین نتیجه این تحقیق، استخراج تدابیری در قالب راهبردهای پیشگیری وضعی برای جلوگیری از آسیب‌های فضای مجازی است که استفاده از آنها می‌تواند تأثیر زیادی در پیشگیری از آسیب مجازی، کاهش جرایم، حبس‌زدایی، و غیره داشته باشد.

کلمات کلیدی: آسیب‌های فضای مجازی، پیشگیری، سیاست جنایی ایران، فضای سایبر.

۱ مقدمه

در عصر حاضر، پیدایش و رشد سریع فناوری‌های رایانه‌ای شبکه محور، تحولات شگرف و دستاوری‌های سترگی را در جهت پیشروی جامعه انسانی به سوی قله‌های پیشرفت اجتماعی همراه داشته است. شکل‌گیری و گسترش فضای مجازی بسیاری از حوزه‌ها و ساختارهای کلان از جمله فرهنگ، سیاست و اجتماع را دچار تغییرات بنیادین کرده است به گونه‌ای که امروزه با مفاهیم جدیدی همانند جامعه مجازی، سیاست فضای مجازی و فرهنگ دیجیتال مواجه هستیم و فهم ما از جهان واقعی، منهای درک جهان مجازی میسر نیست (عاملی، ۱۳۸۶: ۴۵). گفتنی است که در فضای مذکور به تعامل افقی و متکثر شدن ارتباطات کمک کرده است و فناوری‌های نوین در سایه ارتباطات افقی اینترنت و شبکه‌های ارتباطی موبایل، فرایندهای ارتباطی

عمدتاً خودگردانی را میسر ساخته‌اند که کنترل آنها با بروکراسی دولتی دشوار است (کاستلز، ۱۳۹۶: ۱۲). ناگفته نماند بی‌تردید، عمده‌ترین دلیل شکل‌گیری این دنیای جدید (فضای سایبری)، رهایی از این قالب خاکی بوده است که محدودیت‌ها و موانع، بشر را بر آن داشت تا به آرمان خود که دستیابی به دنیای بی‌مرز است، دست یابد. با این همه، این ارمغان ستودنی در کنار امتیازات بی‌همتایی که دارد، گستره‌ی بی‌پایانی از فرصت‌های منحرفانه و مجرمانه را فراهم آورده است که نه تنها بزهکاران را بر شیوه‌های جدید ارتکاب جرم توانمند ساخته است، بلکه افرادی را که بیشتر منحرف نبودند را نیز به رفتارهای مجرمانه واداشته است (ویلیامز، ۱۳۹۱: ۴۶). فضای مجازی با توجه به قابلیت‌ها و ظرفیت‌های ویژه خود ماهیتی دوگانه دارد که گرچه مانند ظرفی برای تبلور اندیشه و عمل کاربران می‌نماید، مختصات و ویژگی‌های منحصر به فرد آن را نمی‌توان نادیده گرفت. به دلیل وجود همین ماهیت دوگانه، حذر از آسیب‌ها و آفت‌های فضای مجازی دشوار است. با وجود تمهیدات گوناگون و ظرفیت‌سازی گسترده‌ای که برای رشد، بالندگی و حاکمیت فرهنگ اسلامی-ایرانی در محیط مجازی اندیشیده شده، متأسفانه در حال حاضر فضای مجازی با آسیب‌های فراوانی در حوزه اخلاق، فرهنگ، مذهب و ادب فردی و اجتماعی مواجه است؛ به گونه‌ای که پیوسته امنیت روانی والدین و اولیای امور جامعه را نسبت به ورود و استفاده کاربران جوان آسیب‌پذیر و متزلزل کرده است (شاه محمدی، ۱۳۹۵: ۱۰۲).

۲ روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش توصیفی-تحلیلی می‌باشد و در این راستا از منابعی چون کتاب‌ها، اسناد، مدارک و مقالات جهت اخذ داده‌های خام استفاده خواهد شد. روش گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای بوده و با مراجعه به کتابخانه‌های عادی و دیجیتالی (الکترونیکی) انجام یافته است. ابزار گردآوری اطلاعات فیش‌برداری از نوشته‌ها و اسناد و متون حقوقی مرتبط (کتاب علمی، تخصصی، مقالات علمی-پژوهشی و غیره) و استفاده از سایت‌های مختلف حقوقی می‌باشد. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات که در واقع نحوه‌ی آزمون فرضیه‌های تحقیق است. توصیفی-تحلیلی می‌باشد و با استفاده از طریق استدلال حقوقی مثل برهان عادی و برهان خلف یا وحدت ملاک و نظایر آن خواهد بود.

۳ مفاهیم و ادبیات نظری

در این قسمت به برخی از مفاهیم و ادبیات نظری می‌پردازیم:

۱.۳ مفهوم فضای سایبری

سایبری در زبان انگلیسی پیشوند و در زبان فارسی پسوندی است که به کلمات جدید و امروزی متصل می‌شود تا به آنها معنا و مفهوم دهد به گونه‌ای که مرتبط با فضای رایانه یا برخط باشد. سایبر از کلمه "Cyberspace" مشتق شده است که به مطالعه مکانیزم‌های مورد استفاده در کنترل و تنظیم سیستم‌های پیچیده اعم از انسان یا ماشین اطلاق می‌شود (عالی پور، ۱۳۹۳: ۲۹). فضای مجازی (فضای سایبری) عبارت است از مجموعه

ارتباطات درونی انسان‌ها از طریق رایانه و وسایل مخابراتی بدون در نظر گرفتن جغرافیای فیزیکی. به عبارتی، فضای مجازی فضایی است که در آن فعالیت‌های مختلف در ابعاد داده‌ورزی و اطلاع‌رسانی، ارتباطات و ارائه خدمات، مدیریت و کنترل از طریق سازوکارهای الکترونیکی و مجازی صورت می‌پذیرد (صدری و کروی، ۱۳۸۴: ۵۸). بنیان فضای سایبری که بر استفاده از شبکه جهانی وب به‌منزله یکی از فضاهای قدرتمند حاضر در فضای واقعی مجازی استوار است، کاربردی وسیع یافته و به‌علت سهولت استفاده، صرف نظر از کلاهبرداری‌های صورت گرفته و استفاده‌های نادرست، باعث جذب بسیاری از محققان و پژوهشگران شده است. ناگفته نماند که واژه سایبر را به مجازی ترجمه کرده‌اند. این واژه از لغت سکندار یا راهنما گرفته شده است و نخستین بار توسط ویلیام گیلسون نویسنده داستان‌های علمی-تخیلی در کتاب نورومنس به کار برده شد. سایبر پیشوندی است برای توصیف یک شخص، یک شی، یک ایده یا یک فضا که مربوط به دنیای رایانه و اطلاعات است. امروزه فضای سایبر دارای معانی متعددی است، از جمله اینکه ترکیبی است از ده‌ها هزار رایانه به هم پیوسته، سرویس‌دهنده‌ها، شبکه‌های ارتباطی، سوئیچ‌ها و کابل‌های فیبرنوری که امکان ایجاد ارتباطات را در یک سامانه جامع فراهم می‌آورد (افتخاری، ۱۳۸۲: ۵).

۲.۳ مفهوم آسیب

واژه آسیب در لغت نامه دهخدا به معنی زخم، کوب و ضرب بیان شده است. این واژه معانی دیگری نیز دارد مانند: صدمه، عیب و نقص یا شکستگی که از زخم و ضرب پیدا آید. جرح، خستگی، مصیبت و ... در معنای اصطلاحی و عرفی در دایرةالمعارف علوم اجتماعی آمده است: هر پدیده نامطلوب و مضر در سلامت جامعه (نظیر جنایت، جرم و ارتشا) را آسیب اجتماعی می‌نامند. مفهوم آسیب‌شناسی از علوم زیستی گرفته شده است. یعنی مطالعه بی‌سامانی‌ها و آسیب‌های اجتماعی مانند فقر، بیکاری، تبهکاری و غیره همراه با علل و شیوه‌های درمان آنان و همچنین شرایط بیمارگونه و نابهنجار را آسیب اجتماعی گویند (ساروخانی، ۱۳۷۰).

۳.۳ مفهوم آسیب اجتماعی

آسیب اجتماعی به هر نوع عمل فردی یا جمعی اطلاق می‌شود که در چارچوب اصول اخلاقی و قواعد عمل جمعی رسمی و غیررسمی جامعه محل فعالیت قرار نمی‌گیرد و در نتیجه قانونی و یا قبح اخلاقی و اجتماعی روبه‌رو می‌گردد. به همین دلیل، کجروان سعی دارند کجروی‌های خود را از دید ناظران قانون، اخلاق عمومی و نظم اجتماعی پنهان نمایند. زیرا در غیر این صورت با پیگرد قانونی، تکفیر اخلاقی و طرد اجتماعی مواجه می‌شوند (عبدالهی، ۱۳۸۱). در واقع آسیب‌شناسی اجتماعی، مطالعه ناهنجاری‌ها و نابسامانی‌های اجتماعی نظیر بیکاری، فقر، اعتیاد، خودکشی، ولگردی، زورگیری و غیره همراه با علل و شیوه‌های پیشگیری و درمان آنها و نیز شرایط بهینه اجتماعی است.

۴.۳ سوابق تحقیق

الف: جلالی (جلالی فراهانی، ۱۳۸۴) در مقاله‌ای، ضمن مرور جرایم سایبر و پیشگیری وضعی از جرم، پیشگیری وضعی از جرایم سایبر را در قالب تدابیر محدودکننده یا سلب‌کننده دسترسی، تدابیر نظارتی، تدابیر

صدور مجوز و ابزار ناشناس‌کننده و رمزگذاری مطرح می‌کند. در تحقیق جلالی با وجود ارائه راهکارهایی برای پیشگیری وضعی از جرایم سایبر، نظر کارشناسان درباره این راهکارها اخذ نشده است.

ب: تقی‌زاده و اشتراپه (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «بازشناسی فضای سایبری و تدابیر پیشگیرانه آن در سیاست جنایی ایران» آورده است که: اولین گام برای تحقق عدالت کیفری، پیشگیری از جرم است. با توجه به رشد تکنولوژی رایانه‌ای و تحول اطلاعات و همچنین گسترش ارتباطات در فضای سایبری و متعاقباً سهولت ارتکاب جرایم مرتبط با فناوری‌های نوین، بحث‌روزآمد شدن و لزوم تدوین قوانین بسیار ضروری است. از طرفی جهانی بودن فناوری اطلاعات و ارتباطات اینترنت نشان از فراملی بودن جرم سایبری دارد. به همین دلیل برای پیشگیری مؤثر از چنین جرایمی، همکاری به موقع و مؤثر بین کشورها ضروری است. بخشی از شیوه‌های مقابله مستلزم ایجاد فرهنگ بهره‌گیری از شبکه‌های اینترنتی، آموزشی و آگاه ساختن افراد جامعه علی‌الخصوص در محیط خانواده و محیط‌های آموزشی، رسانه‌ها و همچنین نظارت دائمی سازمان‌ها بر روی سیستم رایانه‌ای و تدابیر امنیتی از جمله حفاظت فیزیکی، حفاظت کارکنان، حفاظت ارتباطات و اطلاعات در مقابله با جرایم سایبری می‌تواند از اهمیت ویژه‌ای برخوردار باشد. اما با توجه به وجود مشکلات در فراروی تدابیر کیفری، سیاست پیشگیری از وقوع این جرایم مناسب‌ترین تدابیر سیاست جنایی است. هدف این تحقیق ارائه راهبردهایی برای پیشگیری وضعی از آسیب‌های فضای مجازی است. در مقاله پیش رو که به روش توصیفی-تحلیلی به صورت کتابخانه‌ای و از طریق فیش‌برداری می‌باشد سعی بر آن شده که مباحث پیرامون فضای سایبری از جمله مفاهیم، ویژگی‌ها، آسیب‌ها، شیوه‌ها و تدابیر پیشگیری، و ... مورد بحث و بررسی قرار گیرد که نتیجه آن می‌تواند بهره‌وری بهتر از شبکه رایانه‌ای بوده که متعاقباً در جهت پیشرفت اقتصادی کشور مؤثر خواهد بود (تقی‌زاده و اشتراپه، ۱۴۰۰: ۱).

ج: جلالی (۱۳۸۹) در مقاله خود به ابعاد مختلف نظارت همگانی پلیس و سازمان مجازی پلیس در فضای مجازی به عنوان یکی از عوامل مؤثر در پیشگیری جرایم در فضای مجازی پرداخته است. هر چند دیدگاه‌های خوبی در این مقاله مطرح شده است، اما این دیدگاه‌ها اعتبارسنجی نشده است.

۴ شیوه‌های پیشگیری

در این مقاله دو عنوان کلی پیشگیری اجتماعی و پیشگیری وضعی را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

۱.۴ پیشگیری اجتماعی

پیشگیری اجتماعی مجموعه اقدامات و تدابیری است که بر خود فرد تأثیر می‌گذارد و پیش از ارتکاب جرم صورت می‌گیرد. در پیشگیری اجتماعی سعی بر این است که با افزایش آگاهی افراد و تربیت صحیح آنها، به‌ویژه قشر جوان و نوجوان جامعه و همچنین از بین بردن زمینه‌های اجتماعی وقوع جرم، نظیر فقر و بیکاری، انگیزه‌های مجرمانه از مجرمان سلب گردد (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۲: ۱۲۰۸). شیوه پیشگیری اجتماعی عوامل اجتماعی جرم‌زا و انحراف‌زا در یک جامعه معین را هدف قرار می‌دهد و به دنبال از بین بردن زمینه‌های اجتماعی بروز انگیزه‌های مجرمانه می‌باشد و به دو شاخه پیشگیری اجتماعی جامعه‌مدار و

فردمدار (رشدمدار) تقسیم می‌شود (ذوالقدر، ۱۳۹۰: ۱۰۹). همچنین افراد یک جامعه باید بتوانند مراقب افشای اطلاعات خود در فضای مجازی باشند و عدم اطلاع کافی فرد از اینترنت و قابلیت‌ها و مخاطرات آن، موجب انتشار و افشای اطلاعات خصوصی وی در فضای سایبر می‌شود. با ارائه آموزش‌های لازم می‌توان به افراد جامعه آموخت که به چه شیوه‌هایی احتمال آسیب دیدگی فردی و اجتماعی در مقابل فعالیت‌های مجرمانه سارقان اینترنتی را کاهش داده و بتوانند خانواده، اموال و حیثیت اجتماعی خود را تا حد زیادی از چنین مخاطراتی مصون دارند (معاونت کشف جرایم ناجا، ۱۳۷۹: ۱۰۲). زیرا بزرگ‌ترین آسیب‌پذیری در هر سیستم رایانه‌ای و بزرگترین تهدیدی که متوجه حفاظت رایانه است، خود کاربران می‌باشند و مسائل حفاظتی مرتبط با آنها موضوع گسترده‌ای است که چیزی بیشتر از جلوگیری از سرقت‌های اینترنتی را شامل می‌شود (آیکاو، ۱۳۸۳: ۱۸۱). در نتیجه و با توجه به پیشرفت‌های علمی و صنعتی و تکنولوژی در عصر معاصر، تمامی افراد جامعه اعم از پژوهشگر، معلم، دانش‌آموز و ...، در تمامی سطوح، به این تکنولوژی‌ها نیازمند هستیم و نمی‌توان فناوری‌های نوین را بدون در نظر گرفتن این عوامل به‌درستی به کار گرفت.

۲.۴ پیشگیری وضعی

پیشگیری وضعی عبارت است از «ایجاد تغییر نظام‌مند و دائمی در محیط، به‌منظور کاهش فرصت‌های مجرمانه و افزایش خطر ارتکاب جرم». پیشگیری وضعی، رویکردی موقعیت‌مدار داشته و «موقعیت ارتکاب جرم» را یکی از عوامل اساسی جرم محسوب می‌کند و به همین دلیل در صدد از بین بردن موقعیت جرم از طریق برهم زدن عناصر تشکیل‌دهنده موقعیت است (مقیمی، ۱۳۹۱: ۳۸۲). در این روش، با هدف حمایت و تقویت بزه‌دیده بالقوه، اقدام به تغییر وضعیت‌های ماقبل بزهکاری شده و وضعیت فرد یا شرایط بیرونی مانند مکان، زمان و ... به‌گونه‌ای تغییر داده می‌شوند تا از ارتکاب جرم پیشگیری گردد. در حقیقت می‌توان گفت که این شیوه از پیشگیری، متوجه وضعیت «پیش از وقوع جرم» است و تلاش می‌کند فرآیند تبدیل از «اندیشه مجرمانه» به «عمل مجرمانه» قطع شود. در پیشگیری وضعی دو جهت‌گیری اصلی «مداخله در وضعیت پیش از جرم» و «ایمن‌سازی اهداف جرم» وجود دارد که دو هدف عمده را دنبال می‌کنند: یکی دشوار یا ناممکن‌سازی وقوع جرم، در حالی که انگیزه مجرمانه وجود دارد، و دیگری جلوگیری از پیدایش و شدت گرفتن انگیزه مجرمانه (عابدی، ۱۳۸۸: ۲۵-۲۶). با وجود اینکه عملی کردن پیشگیری وضعی در مورد جرایم سایبری بسیار مشکل است، اما باز هم از جایگاه خاصی در سیاست جنایی پیشگیری کشورها برای مقابله با این جرم برخوردار است. یکی از دلایلی که می‌توان جهت توجیه پیشگیری وضعی از جرایم مذکور برشمرد قابلیت است که فضای اینترنت برای افراد به وجود آورده است. اصولاً جرایم اینترنتی یا سایبری به‌خصوص کلاهبرداری به‌گونه‌ای هستند که علاوه بر ابزارها و لوازم کافی و قصد انجام جرم نیز ضروری است. اما این مسئله بدین معنا نیست که برای ارتکاب این جرایم لزوماً مجرم باید تخصص و مهارت فوق‌العاده‌ای داشته باشد، بلکه اگر وی از دانش ابتدایی برای استفاده از کامپیوتر و اینترنت برخوردار باشد، خود فضای اینترنت امکاناتی را در اختیار وی قرار می‌دهد که زمینه وقوع جرم خود به خود فراهم می‌شود (عطارزاده و انصاری، ۱۴۰۰: ۱۵۴). در نهایت شاید بتوان گفت که هدف تدابیر پیشگیرانه وضعی، سلب فرصت و ابزار ارتکاب جرم از دسترس مجرمان بالقوه می‌باشد. این نوع پیشگیری برخلاف پیشگیری اجتماعی به‌جای

تکیه بر فرد، بر محیط توجه دارد.

۵ بحث و نتیجه گیری

با توجه به مطالب مطرح شده در پژوهش حاضر می توان عنوان نمود که جرم در طول زمان های مختلف از زمان های دور و از خلقت بشر تا بدین روز وجود داشته و جرایم به مرور زمان قابل تغییر بوده و پژوهشگران و نویسندگان از عمل مجرمانه تعریف های مختلف ارائه کرده اند. هدف اصلی ما در پیشگیری از جرایم اعم از کیفری و غیر کیفری تربیت و اصلاح جامعه و افراد حاضر در آن می باشد. گفتنی است که برای مقابله همه جانبه و کارآمد با جرایم سایبری و در فضای مجازی و متعاقباً کاهش ارتکاب آن توسط کاربران، استفاده و بکارگیری تمامی شیوه های مقابله با جرم به صورت توأمان تأثیرگذار می باشد و بایستی قبول نمود که استفاده از یک روش به تنهایی از کارایی لازم برخوردار نخواهد بود و نمی توان تنها با یک روش با جرایم سایبری مقابله کرد. به نظر می آید پیشگیری از جرم تنها با سرکوبی و اجرای کیفری محقق نمی شود، چرا که در سیاست جنایی ایران پیشگیری کیفری عمدتاً ماهیت کیفری دارد و بر عهده قوه قضائیه است. با توجه به این که پیشگیری از جرایم، بر عهده قوه قضائیه است، می توان با یک برنامه ریزی دقیق و همچنین اصلاح و تدوین قوانین، با نظارت کردن بر این فضا تدابیری اندیشید که مردم به استفاده صحیح از آن رغبت پیدا کنند، لذا اتخاذ تدابیر برای پیشگیری از آسیب های فضای سایبری امری ضروری و اجتناب ناپذیر است و غفلت از این امر مهم می تواند صدمات جبران ناپذیری را در ابعاد مختلف از نظر مادی و معنوی بر افراد و کشور از جمله از لحاظ اقتصادی وارد سازد، که پیشگیری وضعی می تواند یکی از بهترین روش ها برای پیشگیری از جرایم سایبری باشد چرا که این نوع پیشگیری متوجه وضعیت مجرم پیش از وقوع جرم است که به رفتارهای مجرم می پردازد و این امر باعث کاهش موقعیت ها و ابزار ارتکاب برای سودجویان می شود. فلذا به نظر می رسد با برنامه ریزی و سازمان دهی مناسب و با عملکرد و کنترل در برابر این جرایم در فضای سایبری و با آگاه سازی جامعه از طریق رسانه ها و علی الخصوص در محیط های خانواده و آموزشی و ... در برابر این سودجویان می توان ارتکاب این جرایم را به حداقل رساند که نتیجه آن می تواند کاهش جرایم، حبس زدایی، و به دنبال آن از نظر اقتصادی به حداکثر ممکن برسد.

مراجع

- [۱] آیگاو، دیوید جی و سیگرو، کارل الف و وان استروچ، ویلیام آ. (۱۳۸۳). راهکارهای پیشگیری و مقابله با جرایم رایانه ای، مترجمان اکبر سترگی و دیگران، تهران: دانشگاه علوم انتظامی، معاونت پژوهش، اداره چاپ و نشر.
- [۲] افتخاری، اصغر (۱۳۸۲). استراتژی ملی برای تأمین امنیت در فضای مجازی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- [۳] تقی زاده، امیر و اشتراپیه، عطیه (۱۴۰۰). بازشناسی فضای سایبری و تدابیر پیشگیرانه آن در سیاست جنایی ایران، سومین کنفرانس ملی پدافند سایبری، دانشگاه آزاد اسلامی مراغه، صص ۱ - ۲۰.
- [۴] جلالی فراهانی، امیرحسین (۱۳۸۴). پیشگیری وضعی از جرایم سایبر در پرتو موازین حقوق بشر، مجله فقه و اصول، ش ۶.

- [۵] جلالی، اکبر (۱۳۸۹). نظارت همگانی عامل پیشگیری جرایم در فضای مجازی، فصلنامه علمی-ترویجی کارگاه، ش ۱۲، دوره دوم.
- [۶] حیدر نژاد، کیوان و تقی زاده، امیر (۱۴۰۰). سیاست جنایی ایران در پیشگیری از جرایم قماربازی و شرطبندی‌های اینترنتی در حوزه پدافند سایبری، سومین کنفرانس ملی پدافند سایبری، دانشگاه آزاد اسلامی مراغه، ص ۱ - ۱۷.
- [۷] ذوالقدر، محمد باقر و توکل پور، محمد هادی (۱۳۹۰). مدیریت پیشگیری از وقوع جرم و آسیب‌های اجتماعی، تهران، مرکز مطالعات اجتماعی و جرم‌شناسی معاونت اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم قوه قضاییه.
- [۸] زینالی، حمزه (۱۳۸۱). پیشگیری از بزهکاری و مدیریت آن در پرتو قوانین و مقررات جاری ایران، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال دوم، شماره ششم، صص ۹۷ - ۱۲۴.
- [۹] ساروخانی، باقر، (۱۳۷۰) درآمدی بر دایرة المعارف علوم اجتماعی، انتشارات کیهان.
- [۱۰] ستوده، هدایت‌الله، (۱۳۸۴). آسیب شناسی اجتماعی، انتشارات آوای نور.
- [۱۱] شاه محمدی، غلامرضا (۱۳۹۵). راهبردهایی برای پیشگیری وضعی از آسیب‌های فضای مجازی، فصلنامه مطالعات راهبردی ناجا، سال اول، شماره یکم.
- [۱۲] صدری، سید محمدرضا و کروی، محمد تقی (۱۳۸۴). ابعاد حقوقی محیط سایبر در پرتو توسعه ملی، تهران: نشر بقعه.
- [۱۳] عالی‌پور، حسن (۱۳۹۳). حقوق کیفری فناوری اطلاعات، چاپ دوم، تهران: انتشارات خرسندی.
- [۱۴] عطارزاده، سعید و انصاری، جلال (۱۴۰۰) حقوق جزای اختصاصی جرایم رایانه ای. چاپ دوم، تهران: بنیاد حقوقی میزان
- [۱۵] علی نژاد ساروکالیبی، عارف (۱۳۹۰). سیاست جنایی امنیت محور، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی، به راهنمایی مهرداد رایجان اصلی.
- [۱۶] عایدی، محمد (۱۳۸۸). وظایف دولت در پیشگیری از جرم، (در جامعه اسلامی)، قم: نورالسجاد.
- [۱۷] عیاجی، مریم (۱۳۸۳). رهنمودهای حقوق کیفری ماهوی در قبال کودکان بزه دیده، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۵۲ - ۵۴.
- [۱۸] عباسی شوازی، محمدتقی و معینی، مهدی و پوردیان، روح الله (۱۳۹۷). فضای مجازی، همنشینی و رفتارهای پرخطر: مطالعه رابطه همنشینی دانشجویان در فضای مجازی با رفتارهای پرخطر در فضای واقعی و مجازی، فصلنامه پژوهش‌های انتظام اجتماعی، سال دهم، شماره سوم، صص ۷۷-۱۰۴.
- [۱۹] عبدالمی، م (۱۳۸۱). آسیب‌های اجتماعی و روند تحول آن در ایران، جلد یکم، انتشارات آگه.
- [۲۰] عاملی، سعید رضا (۱۳۸۶). دین مجازی؛ دوفضایی شدن محیط دینی و ارتباطات درون دینی و بین دینی، تهران: انتشارات طرح آینده.
- [۲۱] قیاسی، جلال الدین (۱۳۸۵). اصول سهولت و مدارا در ساست جنایی حکومت اسلامی، انجمن معارف اسلامی، (۳)۷، ۲۵.
- [۲۲] کاستلز، مانوئل (۱۳۹۶). قدرت ارتباطات ترجمه حسین بصیریان جهرمی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- [۲۳] لازرژ، کریستین (۱۳۹۲). درآمدی بر سیاست جنایی، ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی، چاپ چهارم، تهران، بنیاد حقوقی میزان.
- [۲۴] میرخلیلی، سیدمحمود (۱۳۸۸). پیشگیری وضعی از بزهکاری، ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- [۲۵] معاونت کشف جرایم ناجا (۱۳۷۹). ابعاد حقوقی جرایم رایانه‌ای، فصلنامه دانش انتظامی، تابستان و پاییز، ش ۲ و ۳، صص ۸۶-۱۰۹.

- [۲۶] مقیمی، مهدی و جعفری، سیداصغر (۱۳۹۱). مؤلفه‌های مکانی پیشگیری وضعی و پلیسی از جرم، مجموعه مقالات همایش رهیافت‌های نوین پیشگیری از جرم، ج ۱، صص ۴۲۶-۳۷۹.
- [۲۷] نجفی ابرند آبادی، علی حسین (۱۳۸۱). تقریرات درس جرم‌شناسی، تهران: مجتمع آموزش عالی قم دانشگاه تهران.
- [۲۸] نجفی ابرند آبادی، علی حسین (۱۳۸۲). تقریرات درس جرم‌شناسی دوره کارشناسی ارشد، تنظیم: رضا فانی، نیمسال اول سال تحصیلی ۱۳۸۲-۸۳.
- [۲۹] نیازپور، امیرحسین (۱۳۹۳). حقوق پیشگیری از بزهکاری در ایران، مجله حقوقی دادگستر، شماره ۴۹.
- [۳۰] ویلیامز، ماتیو (۱۳۹۱). بزهکاری مجازی؛ بزه، انحراف و مقررات‌گذاری بر خط، ترجمه امیرحسین جلالی فراهانی و مجموعه منفرد، تهران، میزان.
- [۳۱] یوسفی، تیمور، شیداییان، مهدی (۱۳۹۹). ارزیابی ساختار پیشگیری از جرم در قوه قضائیه با نگاهی بر آموزه‌های فقهی، مبانی فقهی حقوق اسلامی، دوره ۱۳، شماره ۲۶.
- [32] Van den Bulck, H., Puppis, M., Donders, K., & Van Audenhove, L. (Eds.). (2019). The Palgrave handbook of methods for media policy research. London: Palgrave Macmillan.